

הרב יהודה הלוי עמיחי

עקירת עצים לצורך ציבורי

ראשי פרקים

- א. עקירת עצים
  - ב. עקירת עצים לצורך מקומם
  - ג. מהו צורך מקומם
  - ד. עקירה במקום שהצורך מסופק
  - ה. סכנה בעקירה
  - ו. העברת עצים עם הגוש
  - ז. צורכי המלך
  - ח. צורכי העיר ומצווה
  - ט. שבעת המינים ויישוב הארץ
  - י. העברה בגוש ויישוב הארץ
  - יא. סברות להקל בעקירת שבעת המינים
- סיכום

א. עקירת עצים

הגמ' (ב"ק צא ע"ב - צב ע"א) מביאה את מימרתו של רב:
"דיקלא דטען קבא אסור למקצציה".

על מימרא זו שואלת הגמ': הרי למדנו שגפן העושה רבע קב אסור לקצוץ?! ומתרצת הגמ' שגפן, בגלל חשיבותה, אפילו רבע קב אין לקצוץ, לעומת זאת תמרים, לפי חשיבותם, רק אם מניבים קב אסור לקצוץ. מכאן שהותרה עקירת עצים שאינם מניבים כראוי. היתר נוסף לעקירת עצים אומר רבינא:
"אם היה מעולה בדמים (דמיו יקרים לבניין יותר משבח פירותיו) – מותר".

כאשר ישנה תועלת בענפי העץ כקורות יותר מאשר בפירות עצמם, מותר לקצוץ את העץ.

הגמרא מוסיפה עוד דוגמאות משמואל ורב חסדא שהתירו עקירת עצים, כגון: שעץ אחד מזיק לעץ אחר על ידי נתינת טעם, וכן כאשר ישנה תחרות בין שני עצים. במקרים אלו אפשר לעקור את העץ ששווה פחות.

ב. עקירת עצים לצורך מקומם

ממהלך הגמ', שהתירו עקירת עצים כאשר גופם יקר יותר מהפירות, למד הרא"ש (פ"ח סי' טו) שאפילו אם היה צריך רק למקומו של האילן ג"כ יכול לכרותו.

התוס' (ברכות לו ע"ב ד"ה אין) הביאו כדוגמאות למקרים שמותר לעקור עצים, רק שני מקרים:

א. כשאין העץ מניב קב פירות.

ב. כאשר שווי הקורות גדול משווי הפירות.

התוס' לא הביאו ציור שלישי שצריך למקומו. מכאן הוכיח בשו"ת בית יעקב (סי' קמ) שבעלי התוס' חולקים על דעת הרא"ש המתיר לכרות עץ בצריך למקומו. אולם כבר דחו את דבריו בשו"ת בניין ציון (ח"א סי' סא) וחת"ס (יו"ד סי' קב) מכל וכל, שהרי התוס' הביאו את ההיתרים המופיעים בש"ס, ואילו היתרו של הרא"ש איננו מופיע בש"ס אלא נלמד מדברי הגמרא, ולכן כשהתוס' מציין מקרים מותרים בעקירה הוא הביא את דברי הגמרא המפורשים, וכמו כן איננו מביא את הציורים ששמואל ורב חסדא התירו עקירה, מכיוון שאינם מפורשים בגמרא. אולם להלכה גם בעלי התוס' מסכימים לדעת הרא"ש שבצריך למקומו — מותר לעקור.

הרמב"ם (הל' מלכים פ"ו ה"ח) הביא את המקרים המותרים בעקירה. אמנם לא הזכיר את הדין כשצריך למקומו, אולם הטעים את סיבת ההיתר, וכתב: "לא אסרה תורה אלא דרך השחיתה" דהיינו, כל מקום שאיננו דרך השחיתה אפשר לעקור, ולכן אם נעשה לתועלת אחרת כגון שמזיק לאילנות אחרים או בשדה אחרים, אין זו דרך השחיתה ויכול לעוקרו, ונראה שכן הוא הדין: כאשר צריך למקומו ואיננו עושה דרך השחיתה, הדבר מותר.

על פי דברי הגמ' פסקו מספר אחרונים להתיר עקירת עצים בכמה מקרים: בצמח צדק (סי' מא) התיר לעקור עץ אגוזים ששורשיו חדרו והזיקו לגפן, וכמו כן התיר להחליף עץ אגוזים בגפן, מכיוון שהגפן היא תועלתית יותר, ורווחיה גדולים יותר, וכן הט"ז (ס"ק ו) התיר על פי דברי הרא"ש לקצוץ אילנות לצורך בניית בית, ועיין עוד בדרכ"ת (סי' קטז ס"ק נא ד"ה ומ"ש הפת"ש לעיין).

ג. מהו צורך המקום

לדעות שהתירו בצריך למקומו, יש לבחון האם התירו רק כשצריך את המקום לצורכי בנייה ומגורים או גם לצורך הנאות צדדיות?

הגמ' (ב"ק צא ע"ב) התירה כריתת עצים לעשיית מצור, והשאלה העומדת לדיון היא איזה עץ יש לכרות, האם עץ פרי או עץ סרק, ועל כך דרשה הגמ' שיש לקחת את העץ ששוויו הוא פחות, גם אם הוא עץ פרי ולא עץ סרק. מכאן שאין לעקור עצים סתם, אלא לצורך מיוחד כעשיית מצור, וכן נראה מדברי הגמ' (ב"ב כו ע"א)

שהתירו כריתת עצים להרחקת נזקים מהגפנים, ומכאן שרק לצרכים חיוניים ודאיים התירו עקירת עצים, אולם לא מצאנו היתר לכרות עצים לצרכים שאינם חיוניים. לכן מובנים דברי החוות יאיר (סי' קצה) שכתב שהיתרו של הרא"ש בצריך למקומו הוא רק כשרוצה לבנות שם או לתקן לו במקומו דבר הנצרך לו, דהיינו תועלת גדולה מהמקום עצמו, אבל להרחיב חצרו ולצורך טיול ותוספת אור – לא התיר הרא"ש. וכן סוברים משאת משה (יו"ד סי' לז) ושאלת יעב"ץ (ח"א סי' עו) ובשו"ת בית יצחק (ח"א יו"ד סי' קמב) לא התיר לעשות בית קרור מכיוון שהקלו לעקור עצי פרי רק לדירת מגורים.

יסוד זה עולה גם מדברי התוס' (ב"ב כו ע"א ד"ה אנא) שהקשה מדוע רבא בר רב חנן לא רצה לקוץ עצים, הרי שמואל אמר לאריסו (ב"ק צא ע"א) לקוץ את התמרים שמכחישים את הגפן, ונתנו טעם בגפן, ותיירץ התוס' ששמואל התיר רק כאשר היו התמרים מכחישים יותר מדי את הגפנים, עד כדי כך שהרגישו בתמרים טעם גפנים, אבל הכחשה פחותה, שלא מורגש טעם פרי אחד בשני, איננה מתירה לעקור.

ונראה שכשאין רווח כספי גדול, או נזק כספי גדול - אין לעקור, וכמו כן כל צורך שתלוי בדעת בני אדם, איננו מתיר לעקור עצים בעבורו, וזה נחשב דרך השחתה, רק בדבר שלכו"ע הנזק הכספי הוא גדול אפשר להקל, וא"כ בוודאי שלצורך הרווחה אין להתיר עקירת עצים; (וע"ע דרכ"ת ד"ה ומ"ש הפת"ש מתשובת)

ד. עקירה במקום שהצורך מסופק

בנידון שאנו עוסקים בו, כביש חוצה ישראל, תתעורר השאלה האם המדינה שהפקיעה את הקרקעות יכולה כעת לעקור את הפרדסים הנטועים בתוואי הכביש. האם גם זה כלול במושג "צריך למקומו", או שמא אין זה אלא להרווחה ולטיול שלא התירו עקירת עצים משום כך. השאלה אינה מתייחסת אל אדם שהפקיעו ממנו את הקרקע אלא לציבור שהפקיע: האם יכול לעקור כעת את עצי הפרי? אפילו אם נקבל את הדעה שכל צורך מתיר עקירת עצים, ואפילו להרווחה בעלמא, עדיין עלינו לברר שכן בהקשר לכביש חוצה ישראל נחלקו דעות המומחים, יש האומרים שהכביש הוא דבר הכרחי ויש הסוברים שאפשר לפתור את הבעיות בדרכים אחרות, ולכאורה לפנינו מצב של ספק האם יש הכרח בעשיית הכביש, והאם ישנה תועלת מוחלטת בעשייתו, והשאלה היא האם בספק צריך למקומו – מותר לעקור עצים?

החת"ס (סי' קב ד"ה והנלע"ד) הקשה מדוע התורה כתבה (דברים כ, כ) "רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אותו תשחית" ולכאורה מדוע התורה הזכירה "אשר תדע" הרי ברור שרק לאחר ידיעה יקצצו? החת"ס תירץ שלעניין "בל תשחית" אסרה תורה אפילו ספקא, ואפילו מי שלפי אומדנא שלו יקבל עבור העצים יותר

מאשר עבור הפירות, והו"א שכיון שהדבר מסופק אין כאן איסור השחתה, והדבר יהיה מותר, קמ"ל "אשר תדע" שצריכה להיות ידיעה ברורה שלקורות עדיף.

העולה שבנידון דידן הרי זה ספק האם התועלת בעקירה היא ודאית, והצורך לעקירה הוא ודאי, וא"כ לכאורה יש לאסור עקירת העצים.

ה. סכנה בעקירה

יש אחרונים שכתבו שאפילו אם אנו מכריעים שכאשר אדם צריך למקומו של האילן או כאשר העצים עדיפים ברווחים מהפירות - מותר לקצו, בכל אופן עדיין יש בכך סכנה, וכן משמע ברמב"ן (ב"ב כו ע"א) שהביא הסבר מדוע כאשר לרוב ברוב חנון היו דקלים סמוך לגפני רב יוסף והזיקו לחרם, ולאחר פניית רב יוסף שיקצצם, אמר לו רבא בר רב חנן לרב יוסף שיקצוץ בעצמו, מכיוון שלדעתו אמנם מותר לקוץ אבל אין זה מדרכי החסידות. יסוד זה נלמד גם מדברי הגמ' (ב"ק צא ע"ב) לאחר שהובאו דברי רב המתיר לקוץ עץ שאיננו עושה פירות, הובאה מימרתו של רב חנינא:

"לא שכיב שיבחת ברי אלא דקץ תאינתא בלא זמנה".

שיבחת לא היה רשע, שהרי נלקח קודם זמנו רק בגלל עקירת עצים, ומדוע נענש על כך? אלא נראה שאמנם היה מותר לו לעקור מכיוון שהעץ לא עשה מספיק פירות, ומ"מ אין בכך מידת חסידות, ולכן שיבחת למעלתו לא היה צריך לעקור את העץ, ומשום כך הוא נענש. בצוואת ר' יהודה החסיד (אות מד, מה) נכתב, שאין לקוץ אילן עושה פרי, וכבר העיר הגר"ר מרגליות זצ"ל (מקור חסד אות סב) שאיסור קציצת עצי פרי הוא דין פשוט בש"ס ומדוע רבי יהודה החסיד חזר עליו בצוואתו? אלא שחידושו של רבי יהודה החסיד הוא במקרה שמותר לקצוץ את האילן על פי ההלכה, כגון שאיננו עושה פרי או שדמי העץ גבוהים מדמי הפירות. בכל אופן אין זה ממידת חסידות לקצוץ. וכן כתב בשו"ת שאילת יעבץ (סי' עו), והט"ז (סי' קטז ס"ק ו), עיין עינים למשפט (ב"ב כו ע"א אות כ), שמירת הגוף והנפש (סי' רג סעי' ד הערה ה). לפי הסבר זה ברור שלכתחילה, ממידת חסידות, יש להימנע מסלילת כביש שיגרום לעקירת עצי פרי.

ו. העברת עצים עם הגוש

לכאורה ישנה עצה - להעביר את העצים עם גוש עפר, שהרי לעניין שנות ערלה אין מונים להם ערלה מחדש, וא"כ שמא אין בכך איסור "בל תשחית"?

השאלת יעבץ (ח"א סי' עו) כתב שאם עוקרים עץ עם גושו לא עוברים באיסור "בל תשחית". והחת"ס (יר"ד סי' קב) האריך להוכיח שלא כדברי השאלת יעבץ; ומ"מ כאשר מותרת עקירת עצים לצורך מקומו וכדו' אזי יש לעשות זאת עם גוש,

ולהעביר למקום אחר שהרי קציצה היא השחתה גדולה יותר מאשר העברה עם גוש, ועלינו להשתדל להמנע מהשחתת עצים. אולם אין העברה בגוש מונעת את איסור "בל תשחית", ולא התירו העברה בגוש ללא צורך. ומשום כך מדוייקים דברי הגמ' (ב"ק צב ע"א) ששמואל אמר שיביאו לו עץ עם שורשיו, כי היה מותר להעביר את העץ בגלל ההפסד הכספי, בכ"א יש להביא את העץ בגוש.

העולה שאם יש איסור לעקור עצים מדיני "בל תשחית" אפילו בגוש יש לאסור את ההעברה.

ז. צורכי המלך

האפשרות להתיר עקירת עצים לצורך סלילת הכביש היא לכאורה מצד שזהו צורך המדינה או המלך וכפי שכתב הרמב"ם (הל' מלכים פ"ה ה"א):
"ופורץ לעשות לו דרך ואין ממוחזן בידו, ודרך המלך אין לה שיעור, אלא כפי מה שהוא צריך, ואינו מעקם הדרכים מפני כרמו של זה או מפני שדהו של זה, אלא הולך בשדה ועושה מלחמתו".

הרמב"ם הוסיף על דברי המשנה (סנהדרין כ ע"ב) את היסוד של עקירת כרמים ושדות, משמע מכך שאין איסור "בל תשחית" כשהדבר כלול בצורכי המלך. אולם, עלינו לברר תחילה לאילו צרכים התירו למלך לעקור שדות וכרמים. מדברי הרמב"ם משמע שההיתר נובע לשם עשיית מלחמתו, וכפי שכתב בסוף ההלכה "ועושה מלחמתו". ואפילו לפי שיטת רש"י (סנהדרין כ ע"ב, ב"ק ע ע"א) שהתירו עקירה לצורך שדהו של המלך, היינו לצורך כבוד המלך שלא יצטרך לעקם את הדרך, ויוכל ללכת בדרך ישרה, אולם לא מצינו סתם הפקעה לרווחת הציבור (ועי' להלן 277-297). אמנם הגמ' (ב"ק קיג ע"ב) מביאה את מימרתו של שמואל שאם מלך עקר דקלים ועשה מהם גשר מותר לעבור עליו (רמב"ם הל' גולה ואבדה פ"ה ה"ח), אולם גם מכך אין ראיה שמותר למלך לעקור עצים לכתחילה, וכמו כן שמא איירי במלך גוי, ועוד שמא הדקל כבר לא מניב פירות.

לכן נראה שמדיני המלך וצרכיו קשה מאד להתיר עקירת עצים.

ח. צורכי העיר ומצווה

שנינו במשנה (ב"ב כד ע"ב):

"מרחיקין את האילן מן העיר עשרים וחמש אמה, ובחרוב ובשקמה חמשים אמה. אבא שאול אומר כל אילן סרק חמישים אמה, אם העיר קדמה קוצץ ואינו נותן דמים, ואם אילן קדם קוצץ ונותן דמים, ספק זה קדם וספק זה קדם קוצץ ואינו נותן דמים".

עולא מבאר שאין המשנה מחייבת הרחקה מצד דיני נזיקין אלא משום נוי העיר, ותפארתה של ארץ ישראל (רש"י, רמב"ן, רשב"א, נמו"י, טור סי' קנה). יד רמ"ה (סי'

צה) חולק וסובר שהדין חל גם בחו"ל, ביישוב שרובו ישראל, כיוון שלדעתו השטח הפנוי נדרש לצורכי העיר, ולא משום נוייה. ונשאלת השאלה מדוע התירו את קציצת האילנות משום נוי העיר, הרי יש בכך איסור "בל תשחית" מדין תורה? ועוד יש להוסיף ולשאול מדוע במקום שהאילן קדם לעיר ג"כ מותר לקצוץ, וכי מה חטא בעל האילן שקדם ונטע במקום שאין עדיין עיר, ובייחוד שבדיני בור שנינו שאם האילן קדם לבור לא יקצוץ (ב"ב כה ע"ב)?

נראה שלמרות האיסור לקצוץ אילנות הרי שלצורך מצווה הותר, וכפי שכתב בס' פנים יפות (דברים כ, יט) שלצורך מזבח או סוכה מותר לקוץ, ובשור"ת דברי חיים (ח"ב יו"ד סי' נז) התיר לעקור אילנות עושי פרי לאנשי מקום הרוצים לעשות, להדר ולהרחיב את בניין המקווה. על פי זה מבואר מה שהקשה הרד"ק (מלכים א, ו, כג) כיצד עשה שלמה שני כרובים מעצי שמן, הרי אסור לקצוץ עצי פרי? ותירץ שקצוץ עצים ישנים שאינם עושים פרי. אולם אם נבאר שהתירו עקירה לצורך מצווה - אין קושיא כלל שהרי היה בדבר לנאות את בית אלוקינו. (ע"ע דרכ"ת סי' קטז ס"ק נא ד"ה ועיין בס' פנים יפות שם), ועיין במל"מ (הל' אסורי מזבח פ"ז ה"ג סד"ה כל) שהביא סברה זו בשם הספר "באר שבע".

לכן נראה שהתירו קציצת אילנות ליד העיר משום נוי העיר בארץ ישראל, שזה מצורכי מצוות יישוב הארץ, ולכן דינו כדין צורכי מצווה שמתירים בעבורה לקוץ אילנות. לפי רוב הראשונים ההיתר הוא משום יישוב ארץ ישראל ולכן בחו"ל אין להתיר, לעומת זאת לדעת היד רמ"ה ההיתר נובע מכך שנוי העיר נחשב להיות כצורכי רבים, והם כצורכי מצווה, עיין בריב"ש (סי' שצ ד"ה ונשוב) חת"ס (יו"ד ח"ב סי' רכ ד"ה ודעת הרא"ש, רמד ד"ה ואמנם עיקר), ולכן התיר עקירת עצים אפילו בחו"ל.

לפי יסוד זה קציצת אילנות שבאה לתועלת היישוב בארץ ישראל מותרת. כמו כן כאשר הרבים הכריעו שאלו הם צורכיהם הרי שאין כבר יותר ספק בכך אלא הם כלולים בצורכי העיר שבא"י אפשר לעקור עצים בעבורם.

ט. שבעת המינים ויישוב הארץ

לכאורה יש להקשות על דברינו שכל דבר שהוא לטובת יישוב הארץ מותר לעקור בעבורו עצים, מדברי הגמ' (תמיד כט ע"ב) שלא התירו לקוץ עצי גפן וזית למזבח, שכן אם זה דבר מצווה היה צריך להתיר לקוץ?

ונראה להסביר על פי דברי הגמ' (תמיד כט ע"ב) שאיסור הבאת גפן ותאנה למזבח נובע ממצוות יישוב הארץ, וכתב בשאלת יעבץ (ח"א סי' עו) שיש לחלק בין איסור "בל תשחית" שהוא חל על כל עצי הפרי, לבין עקירת עצים שהם משבעת המינים שאסרו משום יישוב הארץ, כיוון שעיקר יישוב הארץ הוא בעצים שהשתבחה בהם ארץ ישראל, וכפי שכתב המפרש (תמיד כט ע"ב ד"ה אלא מאי טעם), ולכן ישנה הקפדה יתירה משום יישוב הארץ שלא לעקור עצים משבעת המינים

אפילו לצורך מצווה, ואילו עקירת עצים, שהיא איסור כללי ואין בעקירתם למזבח דרך השחתה - התירו חכמים. (ועי' להלן במאמר הרב יהודה זולדן עמ' 258).

על מעשהו של שלמה, שכרת עצי שמן לכרובים, לא יקשה שאין לעקור משבעת המינים, מכיוון שעצי השמן אינם עצי הזית, שהרי נאמר בפסוק (נחמיה ה, טו) "צאו ההרה והביאו עלי זית ועלי עץ שמן" משמע ששמן זית אלו שני עצים שונים, והרד"ק (מלכים א, ו, כג) אומר שעץ שמן הוא מין ארז שעושים ממנו זפת, ועיין ברמב"ם (הל' איסורי מזבח פ"ז ה"ג) שהזכיר עץ שמן וביארו המפרשים עץ ארז.

לפי זה נראה שעצים משבעת המינים אסורים בעקירה, הן משום איסור "בל תשחית" והן בגלל יישוב הארץ, ואילו שאר המינים אסורים רק משום איסור "בל תשחית" ולכן כאשר העקירה היא לצורכי רבים, שיש בהם פן של צורכי מצווה – מותר.

י. העברה בגוש ויישוב הארץ

לכאורה ישנה עצה להעביר את העצים עם גוש עפר, ואפילו עצים משבעת המינים, שהרי לא יפחת יישוב הארץ על ידי פעולה זו.

הגמ' (ב"מ קא ע"א) אומרת שעץ זית שנעקר מאדמת הראשון וניטע בגבולו של השני, אין לעקור אותו ולהחזירו לראשון, משום יישוב ארץ ישראל. ולכאורה, מדוע שלא יוציאו את העץ עם שורשיו ואדמתו ויעבירו חזרה למקומו הראשון? ונראה להסביר שאמנם לעניין מניין שנות ערלה כל שעובר עם הגוש אין למנות לו שנות ערלה חדשות, אולם עצם העברת העץ והוצאתו ממקומו גורמת לנזק זמני, כגון שאין אפשרות לגדל במקום הנטיעה בתקופה מסוימת, וכן לא יהיו עצים במקום העקירה, ולכן אסרו משום יישוב הארץ¹. אמנם אם העץ עדיין לא הושרש במקום השני אפשר לעקור (ריטב"א ב"ק קא ע"א), שהרי לא היה בקרקע אלא במקום שמירה אולם אם הוא כבר השרש בקרקע, כל מעבר ממעט ביישוב ארץ ישראל.

העולה, שאין העברה בגוש מתירה להעביר עצים משבעת המינים, משום חביבות ארץ ישראל.

1. רוב הראשונים סוברים שזהו דין רק בא"י, אבל יש ראשונים סוברים שיש בכך הכחשת קרקע של ישראל, ואפילו בחו"ל אין להוציא את העץ ממקומו החדש: רמ"ד (שיטמ"ק ב"מ קא ע"א ד"ה ולענין), מאירי (ב"מ ק ע"ב), דרישה (חו"מ סי' קסח), או"ש (הל' שכנים פ"ד ה"י).

יא. סברות להקל בעקירת שבעת המינים

נראה שאפשר להביא שתי סברות להקל בעקירת עצים משבעת המינים:

1. יתכן שכאשר הממשלה מכריעה שעשיית דרך מוסיפה ליישוב הארץ, יש מקום לסברה שבנידון זה מותר לעקור עצים משום יישוב הארץ, וכשם שהגמ' (ב"ב ז ע"ב) אומרת שאסור להוציא פירות שיש בהם חיי נפש לחו"ל, בכל אופן כאשר הדבר לטובת היישוב יש שהקלו בכך. וכן מצינו שהמתירים מכירת קרקעות לצורכי שביעית סברו שיש בכך יישוב הארץ, לכן כאשר הדבר נעשה לתועלת יישוב הארץ לכאורה אפשר להקל בעקירת עצי פרי ואפילו משבעת המינים.

2. סברה נוספת שאפשר להקל בעקירת עצי גפן וזית היא שבעצים למזבח אנו אומרים שאם יתירו הרי יוכחדו כל עצי הזית או הגפן בארץ ישראל שהרי הדבר הוא ללא גבול - כל זמן שהמזבח קיים יעקרו עצי גפן וזית מהארץ, דבר שיביא בסופו של דבר להכחדת המינים הללו מארץ ישראל, ואילו בנידון דידן הרי שלא יעקרו את כל עצי הגפן והזית אלא את העצים שהם בתוואי הכביש, ואין חשש משום יישוב הארץ.

סיכום

למרות שהבאנו סברות להקל, משום חומרת יישוב ארץ ישראל וחביבותה נראה שאין להקל לעקור אפילו עצים משבעת המינים אלא א"כ יועברו בגוש.

1. על פי דעת החת"ס (יו"ד סי' קב) שאפילו במקום שמתרת עקירת עצים יש להשתדל להעביר בגוש, גם בנידון זה יש להשתדל לעקור בגוש.

2. עץ שאי אפשר לעקרו בגוש, אפשר לעוקרו בלא גוש ככל עקירה שהותרה לצורכי מצווה.

עקירת עצי סרק

ראשי פרקים:

- הצגת הבעיה
- א. בל תשחית
- ב. מידת חסידות
- ג. נוי העיר
- ד. נוי העיר בימינו
- ה. צורכי העיר - צורכי מצווה
- סיכום

הצגת הבעיה

עקירת עצי סרק - נוי בארץ ישראל נעשית לשני צרכים:

- א. צורך פרטי, כגון הרחבת בתים, נוף ואוויר.
- ב. צורכי ציבור - בתים כבישים, קניונים וכו'.

בארץ קיימת תקנה שאין לעקור גם אילני סרק. השאלה היא האם מבחינה הלכתית יש לאסור עקירת עצי סרק¹.

א. בל תשחית

התורה הזהירה אותנו שלא לעקור עצים באומרה (דברים יט-כ):
"כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה לא תשחית את עצה לנדח עליו גרזן, כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות, כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור.
רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אותו תשחית וכרת, ובנית מצור על העיר אשר הוא עשה עמך מלחמה עד רדתה".

הגמ' בב"ק (צא ע"ב) מבארת:
"רק עץ אשר תדע - זה אילן מאכל;

1. על עקירת עצי פרי עי' במאמרנו (לעיל עמ' 237) ובמאמרים של הרב שלמה לוי והרב שמואל זעפרני לעיל (217-236).

כי לא עץ מאכל הוא – זה אילן סרק;
וכי מאחר שסופו לרבות כל דבר מה ת"ל כי לא עץ מאכל? להקדים
סרק למאכל".

מדברי הגמ' עולה שבשעת מצור וקרב מותר לכרות כל סוגי עצים, בין אם
הם עצי פרי ובין אם הם עצי סרק, אלא שיש לכרות תחילה עצי סרק ורק
לאחר מכן עצי פרי. אבל עולה בבירור מדברי הגמ' שללא שעת מצור היה
אסור להשחית אפילו עצי סרק.

הרמב"ם (הלכות מלכים פ"ו ה"ט) כתב:
"כל אילן סרק מותר לקוץ אותו אפילו אינו צריך לו, וכן אילן מאכל
שהזקין ואינו עושה אלא דבר מועט שאינו ראוי לטרוח בו מותר לקוצו".

משמע מדבריו שמותר לקוץ אילן סרק.

ויש לומר שכוונת הרמב"ם בדבריו: "שאינו צריך לו" הוא שאינו צריך לדבר
גדול, אבל אסור לקצוץ לאיבוד שהרי לא גרע דינו של עץ סרק מדין הכלים והבגדים
שלגביהם פסק הרמב"ם (שם ה"י) שיש איסור "בל תשחית"; וז"ל הרמב"ם:
"ולא האילנות בלבד אלא כל המשבר כלים וקורע בגדים והורס בנין
וטותם מעין ומאבד מאכלות דרך השחתה עובר בלא תשחית".

בהקשר לאיסור "בל תשחית" בכלים ובגדים, נחלקו האחרונים האם זהו
איסור תורה או איסור דרבנן. ומכל מקום השחתה אסורה בכל מקרה. ההבדל
בין עץ מאכל לבין עץ סרק הוא שבעץ מאכל התירו לקוצצו רק כאשר הוא
מזיק או ששווי העץ גדול יותר משווי פירותיו, ואילו בעץ סרק התירו לעקור
אפילו לצורך קטן (כגון טירחה יתרה, נוף וכו'). ומכל מקום, גם בעץ סרק אסור
עקירה שהיא להשחתה; (עיין חקרי לב מהדו"ב ח"א יו"ד סי' יא ד"ה ובר, דף נד ע"א).

ב. מדת חסידות

נאמר בגמ' פסחים (נ ע"ב):

"תגרי סימטא (נ"א שמיטה) ומגדלי בהמה דקה וקוצצי אילנות טובות
אינו רואה סימן ברכה לעולם, מאי טעמא? דתהו ביה אינשי".

אנשים אלו עוסקים בפעולות שהכל נותנים עיניהם על כך ולכן אין בכך
סימן ברכה. בהקשר לקוצצי אילנות טובות כתב בפסקי התוס' (אות קלב) "הקוצץ
אפילו אילן סרק אינו רואה סימן ברכה", ולא התבאר בדבריו מהו המקור לכך שאין
הקוצץ אילן סרק רואה סימן ברכה.

התוספתא כפשוטה (חלק ב' עמ' 855 שורה 71) הביא שמקור פסקי תוס' הוא
בתוס' כת"י אוקספורד (מובא בדק"ס פסחים עמ' 146 סוף הערה מ). ונראה שהדיוק

הוא מכך שנאמר שקוצצי אילנות טובים אינו רואה סימן ברכה, והרי הקוצץ עובר משום "בל תשחית" ומדוע הברייתא אמרה רק שאינו רואה סימן ברכה? אלא מכאן שאין לעקור אפילו אילן סרק. וכ"כ החיד"א (חיים שאל ח"א סי' כז). החיד"א הקשה מלשון "אילנות טובות" שמשמעותו רק עצי פרי, אבל במסכת דרך ארץ (רבה פ"א) חסרה המילה "טובות", ומשמע סתם אילנות.

מדברי הגמ' בחולין (ז ע"ב) אודות רבי פנחס בן יאיר שלא רצה להיכנס לביתו של רבי בגלל הפרידות שראה בכניסה, ורבי הציע לו שיהגם, והשיב ר' פנחס בן יאיר שיש בכך"בל תשחית". משמע שיש איסור אפילו לצורך מועט, שכן אף שהפרידות מזיקות - אין לעשות פעולת השחתה. ולפי זה יש לומר שאין לעקור עץ סרק אף שאינו נושא פירות כשאינו מזיק. ואף אם נאמר שאין בכך איסור, אך בוודאי אין זה ממידת חסידות. בשו"ת מנחת יצחק (ח"י סי' סט) לא התיר לקצוץ אילן סרק המזיק (גורם אלרגיות) אלא א"כ ימכרו את העץ לנכרי, והנכרי הוא שיקצוץ את העץ.

ג. נוי העיר

עד כאן דנו מצד דיני "בל תשחית" ואיסוריו, הגדרות אלו שייכות לגבי אדם פרטי הבא לדון האם לקצוץ את העץ או לא, אולם כאשר אנו דנים מההיבט הציבורי נשאלת שאלה האם אין חובה לקצוץ עצים מסביב לעיר, מפני ששטח פתוח בכניסה לעיר נחשב נויה של עיר (וכדלהלן) והאם ההגדרות של נוי העיר הן קבועות או שמא ניתנות לשינוי.

נאמר במשנה (ב"ב כה ע"ב):

"מרחיקין את האילן מן העיר עשרים וחמש אמה, ובחרוב ובשקמה חמשים אמה, אבא שאול אומר כל אילן סרק חמשים אמה".

הגמ' מסבירה שהנימוק שבגיננו יש להשאיר שטח פתוח וחופשי מצמחיה בכניסה לעיר - הוא משום נוי העיר. כלומר בזמננו היה מקובל שהסביבה הקרובה היא ישרה וללא עצים, כי במקומות אלו חנו העגלות וכדו'².

הרמב"ם (הל' שכנים פ"י ה"א) פסק דין זה להלכה:

"מרחיקין את האילן מן העיר עשרים וחמש אמה, ובחרוב ושקמה חמשים אמה מפני נוי העיר, וכל אילן הנמצא קרוב לעיר בפחות מזה קוצצין אותו".

2. וכפי שהתורה צוותה להניח סביבות ערי הלויים מגרש אלף אמה סביב, וביאר החינוך (מצ' שמב) ששטח זה הוא לרווחה ולנוי העיר, והרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פ"ג ה"ה) כתב שגם ערי ישראל יש צורך להניח מגרש סביב, אלא שבאלף אמה סביבות העיר אפשר היה לטעת עצים ולא זרעים, ובעשרים וחמש אמה סביבות העיר אפילו עצים היה אסור.

הרמב"ם לא חילק ותלה את הדין במקום העיר או לזמן מסוים. משמע שחובה זו חלה בכל עיר ואפילו בחו"ל ובכל זמן. אך הלח"מ מעיר שמדברי הגמ' משמע שדין זה הוא רק בארץ ישראל. וכן כתבו הראשונים שרק בארץ ישראל שיש בה נוי, ישנה חובה לדאוג לנויה של עיר. אולם בחו"ל, אפילו במקום שרוב התושבים הם יהודים - אדרבא שתתנוול העיר, ואין לדאוג ליופייה. וכן כתב הרמב"ן (ב"ב כד ע"ב):

"פשיטא לי' שאין תקנה זו אלא בא"י, אבל בחוצה לארץ אין מן הדין שיעכב ולא תקנו בה כלום, הלואי שתינוול בפני יושביה".

והרשב"א כתב (ב"ב כד ע"ב ד"ה הא):

"כיון דמשום נוי הוא סתמא דמילתא אינו חייב להרחיק אלא דוקא בארץ ישראל".

וכן כתב במ"מ (הל' שכנים פ"י ה"א). הב"י (ב"ה ס"י קנה אות כז) כותב שבזמן הזה, כשארץ ישראל ביד גויים - אין נוהגים להניח כ"ה אמה עד שנזכה לזכות בה, וכן כתב הגר"א (בהגר"א חו"מ ס"י קנה ס"ק סא) שדין זה נוהג בארץ ישראל והוסיף שרק בזמן יישובה³.

ד. נוי העיר בימינו

נשאלת השאלה מה הדין כאשר ישראל חוזרים לאדמתם, האם שוב חל דין נוי העיר, ויש חובה להשאיר שטח פנוי של עשרים וחמש אמה בכניסה לעיר? ועי' בעינים למשפט (ב"ב כה ע"ב) שהסתפק בכך וכתב שמא בזמן שאין בית המקדש קיים, אין לדאוג לנוי העיר.

יש לברר האם נוי העיר זה הוא מושג מוחלט או משתנה. מחד, הדין הוא שיש לעקור עצים כיוון שבזמנם נוי העיר היה בכך שאין צמחיה מסביב לעיר, ויתכן שגם בימינו הנוי הוא שלא תהא צמחיה מסביב לעיר. מאידך יתכן שנוי העיר הוא מושג משתנה, ובימינו נוי העיר הוא בכך שיש עצים מסביב לעיר; לפי זה הדין יהיה הפוך — עקירתם תהיה אסורה משום נוי העיר.

עלינו להרחיב את השאלה מעבר לעשרים וחמש האמה שיש להניח סביבות העיר. יש לברר שאלה זו גם בהקשר למגרשי הערים, שהתורה צוותה אותנו להשאיר אלף אמה מסביב לערי הלויים לנוי הערים (חנוך מצווה שמב). הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פי"ג ה"ה) מוסיף שגם בערי ישראל צריכים להניח אלף אמה

3. דעת החנוך (מצווה שמב) היא שמצות הנחת אלף אמה סביבות ערי הלויים נוהגת בכל זמן שישראל נמצאים שם, והמנ"ח הוסיף שיתכן וגם בזה"ז אסור לשנות מגרשי הלויים, בערים שידוע שהם ערי לויים, דקדושת עזרא לא בטלה. אולם כל זה לענין הרחקת אלף אמה סביב לעיר ואילו אנו דנים על הרחקת כ"ה אמה מהעיר.

סביבות העיר מדברי סופרים. נשאלת א"כ השאלה האם גם בימינו, שזכינו לארצנו חלה חובה זו או לא.

הרב ישר זצ"ל (תכנון ערים לפי חוקי התורה, צומת התורה והמדינה ח"ג עמ' 189) הוכיח שהדינים הללו משתנים, לפי המקום והזמן. הוא מביא ראייה מדברי הגמ' (חולין קלד ע"ב) שלוי זרע בכישור ולא היו עניים לקחת לקט, ורב ששת אמר לו "לעני ולגר תעזוב אותם – ולא לעורבים ולא לעטלפים"; נמצא שבמקרה שאין עניים אין חיוב השארת לקט. כלומר שחובת קיום המצווה תלויה בהשגת התוצאה הרצויה ע"י התורה; וכיון שהלקט לא יגיע ליעדו אלא יאכל ע"י העורבים והעטלפים – לא חלה כלל מצוות לקט. גם בנד"ד יש לומר שגם אם ישאירו שטח פנוי של אלף אמה בכניסה לעיר, בכל מקרה, הוא לא ישמש לנוי העיר, לכן אין חובה להניח שטח פנוי. אדרבא, עדיף שיטעו עצים לנוי העיר כפי שמקובל בדרך כלל בכניסה לערים.

אולם מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל (שם הערה 4) כתב שיש לחלק בין מצוות לקט שהתורה נימקה והטעימה את חובת העזיבה "לעני ולגר תעזוב אותם" לבין מגרשי הלויים שהתורה אמרה להניח אלף אמה כמגרש, ולא ביארה מהו טעם הדבר ולכן אסור לשנות. ואפילו בימינו אין לשנות מכיוון שהתורה היא שקובעת מהו נוי העיר, כדברי החינוך (שם):

"להיותן תכלית היופי והחמדה, ושבח כל עם ישראל בכך, ומפני כן באה הצוואה עליהם שלא לשנות בעינים דבר, כי אדון החכמה ייסדן ותקנן והגביל גבולם, וירא כי טוב, וכל חלוף אחר דברו אינו אלא גנאי".

אולם גם הגר"ש ישראלי זצ"ל מסיק שהאיסור לשנות הוא רק בערי הלויים, אבל בשאר ערי ישראל הכל לפי צורכי העיר, ובימינו שאין ערי לויים, בוודאי שיש מקום לשנות להגדיר את צורכי העיר כפי שהם בימינו.

לסיכום: בערי ישראל אין הצרכים נקבעים לפי מה שהיה בזמנם אלא כפי שהם בימינו ולכן אם צורכי ימינו הם שיהיו עצים הרי שזה נוי העיר.

אלא שמדברי הרשב"א נראה לכאורה שהמושג נוי העיר אינו מושג משתנה אלא מושג אובייקטיבי שאינו ניתן לשינוי. בגמ' (ב"ב כד ע"ב) מבאר רב אשי שהסיבה שיש להרחיק את הגורן מהעיר הוא מפני שהגורן גורמת לעיר נזק. וע"כ שואל הרשב"א (ב"ב שם ד"ה הא) מהי המעליותא בגרימת נזק לעיר לעומת סיבת ההרחקה של אילן מהעיר משום נוי העיר? וז"ל:

"ונ"ל דאיצטריך משום דתנא לעיל מינה מרחיקין את האילן מן העיר כ"ה אמה, וקא מפרש טעמא בגמ' משום נוי העיר וכל שהוא משום נוי אין בני העיר יכולין למחול וכדמייתי עלה אין עושין שדה מגרש ולא מגרש שדה ומשום נוי ארץ ישראל קמ"ל דהכא לאו משום נוי העיר הוא אלא משום שלא יזיק ואם רצו למחול ולמשבק עושין.

א"נ קמ"ל דבין בערי ארץ ישראל בין בחוצה לארץ מרחיקין משא"כ במרחיקין את האילן דאינו אלא משום נוי העיר וכיון דמשום נוי הוא סתמא דמילתא אינו חייב להרחיק אלא דוקא בארץ ישראל והיינו דקא מקשה עלה ותיפוק לי דאין עושין שדה מגרש ולא מגרש שדה, וכן כתב רש"י ז"ל הטעם שאין זו תפארת לארץ ישראל, כנ"ל.

לפי ההסבר הראשון נראה שאין בני העיר יכולים למחול על נוי העיר, ואם יטענו בני העיר שהנוי שונה, וברצונם לנטוע אילנות בקרבת העיר – אין שומעים להם, כיוון שהתורה קבעה מהו נוי העיר. לעומת זאת, על נזק הם יכולים למחול. לפי תרוץ זה נראה שאפילו בזמן הזה אינם יכולים לשנות את גדרי נוי העיר, הן לגבי הרחקת עשרים וחמש אמות והן לגבי הרחקת אלף האמות שבערי הלוויים.

אלא שתירוץ זה קשה, כי יסוד דין הרחקה של עשרים וחמש אמה הוא בדיני שכנים, ולכן הרמב"ם הביא הלכות אלו בהל' שכנים (פ"י ה"א) ולא ממעלת העיר וקדושתה. מדוע א"כ לא יוכלו למחול על עשרים וחמש אמה סביבות העיר? לכן נראה שהתירוץ השני הוא העיקרי, וכפי שכתבו רוב הראשונים.

לסיכום: גם בני העיר יכולים לשנות את נוי העיר לפי הסכמתם, וכפי שהבאנו מדברי האחרונים.

ה. צורכי העיר צרכי מצווה

כאמור, יש חיוב לעקור אילנות בקרבת העיר ונשאלת השאלה מדוע התירו את קציצת אילנות פרי משום נוי העיר, הרי יש בכך איסור "בל תשחית" האסור מדין תורה? יש גם לשאול מדוע התירו לקצוץ אף במקרה שהאילן קדם לעיר? וכי מה חטא בעל האילן שקדם ונטע במקום שאין עדיין עיר, ובייחוד שבדיני בור שנינו שאם האילן קדם לבור לא יקצוץ (ב"ב כה ע"ב)?

נראה שלמרות האיסור לקצוץ אילנות משום "בל תשחית" הותר הדבר לצורך מצווה, וכפי שכתב בפנים יפות (דברים כ, יט) שלצורך מזבח או סוכה מותר לקוץ, ובשו"ת דברי חיים (ח"ב יו"ד סי' נז) התיר לעקור אילנות עושי פרי לאנשי מקום הרוצים להרחיב את בניין המקווה. על פי זה מבואר מה שהקשה הרד"ק (מלכים א, ו, כג) כיצד עשה שלמה שני כרובים עצי שמן, הרי אסור לקצוץ עצי פרי? ותירץ שקצץ עצים ישנים שאינם עושים פרי. אולם עפ"י האמור הותרה קציצת אילנות לצורך מצווה ולכן עשו כן לנאות את בית אלוקינו. (ע"ע דרכ"ת סי' קטז נא ד"ה ועי' בס' פנים ועי' מל"מ הל' אסורי מזבח פ"ז ה"ג סד"ה כל בשם הספר באר שבע).

לאור הנ"ל נראה שיש להתיר קציצת אילנות ליד העיר משום נוי העיר בארץ ישראל, כיוון שזה מצורכי מצוות יישוב הארץ, ולכן דינו כדין צורכי מצווה שמתירים בעבורם לקוץ אילנות.

העולה שכל פעולה שנעשית לצורכי הרבים נחשבת להיות צורכי מצווה, ולכן אם

הרבים מחליטים שדבר מסוים חשוב להם הרי זה כצורכי מצווה. בזמנם ששטח פתוח היה נחשב להיות נוי - התירו עקירה לצורכי רבים; ואילו בימינו כאשר הנוי הוא הימצאות אילנות בקירבת העיר ובתוכה - עקירתם תיאסר, אך לא מדיני "בל תשחית" בלבד אלא בגלל שזהו גדר של צורכי רבים. נראה שצורכי רבים יוגדרו על פי רשויות הציבור שאינן נוגעות בדבר, ותפקידן לדאוג לטובת הציבור ורווחתו. לכן כשישנה תקנה ציבורית שנעשית ללא שיקולים ומניעים זרים, אפשר להגדירה כצורכי רבים. לפי זה אם נתקנה תקנה שאסור לפגוע בעצים - העובר על תקנות אלו, הרי הוא בכלל מזיק את חברו.

סיכום

כאמור לפנינו שני דיונים: פרטי וכללי. מבחינה פרטית - מותרת עקירת עצי סרק לצרכים מסוימים, אפילו שאינם חשובים כל כך, כגון; לכלוך, ריח, הסתרת אור⁴, ובלבד שלא יעשה להשחתה. אמנם יש המזיקים⁵ שפעולה זו תיעשה רק לאחר מכירת העץ לגוי. וכן שהגוי הוא שיעקור את העץ, כיוון שאין רואים ברכה בקציצת אילן סרק אין רואים ברכה. אם אפשר להסתפק בהורדת ענפים בוודאי עדיף, שהרי אין בכך עקירה. כמו כן נראה שאם מעבירים את אילן הסרק בגושו - אין אפילו בעיה ש"אינו רואה סימן ברכה". אולם כשהדבר לא אפשרי נראה שאפשר לעקור בצורה רגילה.

כאשר עצי הסרק ניטעו לצורך הרבים ולנוי המקום - כל זמן שהציבור אינו מוחל - אין לעקור את העצים, אלא א"כ יודעים בבירור שדעת הציבור השתנתה. אולם שאלה זו צריכה להיעשות לאחר בדיקה ללא נגיעות אישיות.

4. חוות יאיר (סי' קצה), שבות יעקב (ח"א סי' קנט).

5. מנחת יצחק (ח"י סי' טט). לעיל אות ב.

הרה"ג יעקב אריאל שליט"א

עקירת עצי סרק

יש להסתפק בכוונת התורה בהעדפתה עץ מאכל על עץ סרק, האם האכילה היא הקובעת את חשיבותו של העץ, או שמושבו והנאתו. בדרך כלל האכילה היא השימוש וההנאה העיקריים, אך מצב שבו התועלת וההנאה תהיינה מעצי סרק דווקא, מה יהיה הדין אז?

בזמן שהתורה דיברה עליו, קרי בכיבוש הארץ, היו בא"י עצי סרק רבים, והיה צורך לנטוע במקומם עצי מאכל, כנאמר (יהושע יז טו) "עלה לך היערה ובראת לך שם...", ועל כניסתם של ישראל לארץ אמרה התורה (ויקרא יט, כג) "כי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל" ודרשו במדרשים שיש מצווה לנטוע עצי מאכל. כאמור, עצי הסרק היו רבים בארץ, והיה צורך להעדיף את עצי המאכל על עצי הסרק. אך בימינו נשתנו הטבעים, עצי פרי דורשים מים וטיפול מיוחד, ואפשר לייבא פירות גם מחו"ל, או לגדלם רק באזורים מתאימים לכך מבחינת תנאי הקרקע, המים, האקלים, ואילו עצי הסרק נוחים יותר לגידול, ואינם דורשים תנאים מיוחדים, ומים רבים - אין, והארץ חשופה לצערנו, אחרי שנות החורבן הארוכות. א"כ יש מקומות שעצי הסרק, הנותנים צל ונוי, עדיפים מעצי מאכל. גם מבחינת הפרנסה יש בהם לספק פרנסה, באזורים מסוימים, אולי יותר מעצי מאכל, וא"כ יתכן שלאחר השינוי שחל בא"י ההתייחסות לעצי הסרק תהיה שונה.

לא מצאתי מקור לסברה מחודשת זו, ולכן יש להניח שמה שכתבה התורה על עצי מאכל במקומו עומד, אך מכיוון שמסברה יש לומר שגם עצי סרק יש להם חשיבות דומה כיום, י"ל שהסברה נותנת שאותו איסור שחל על עצי מאכל יחול גם על עצי סרק. וסברה יש לה דין דומה לדאורייתא, לפעמים; (עי' ב"ק מו ע"ב, גדה כה ע"א).